

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

Egyéni hangok a filmben

A mozgóképi hangélmény szerepének és
hatásmechanizmusának vizsgálata,
különös tekintettel a térbeliség és térélmény kérdéseire

DLA doktori értekezés tézisei

Zányi Tamás

2020

Témavezető:

Dr. Balázs Gábor, DLA, egyetemi tanár

Doktori kutatásom célja, hogy a mozgókép akusztikai dimenziójához kapcsolódó kutatásokat és gondolatokat egy új, interdiszciplináris jellegű komplex megközelítésbe rendezve mutassam be a filmhang alkotófolyamat egyéni jellegét, és ezen belül felhívjam a figyelmet a 360 fokos hang kompozíciókban rejlő művészi kifejezőmód modern lehetőségeire konkrét audiovizuális példák bemutatásával is. A disszertáció során több ponton hivatkozom és elemzem más filmrészletek mellett a *Napszállta* c. film, mint disszertációs műalkotás egyes részeit.

A kutatás első fejezetében a *Saul fia* c. filmünkből vett példákkal bemutatom a vertikális montázs, azaz a film hang világának rétegződését, fő hangtípusait. Utalok többek között Balázs Béla, Sz. M. Eisenstein, Bíró Yvett filmelméleti munkáira, és kiemelem Michel Chion gondolatait a “hozzáadott érték” fogalmával kapcsolatban. E szerint a hangosfilmben a képek már nem önmagukban működnek, hanem a hangokkal együtt alkotnak közösen új egészet és ebből az együttműködésből hozzáadott érték születik. Válaszokat keresek arra, hogy a mai modern filmhang struktúrákban milyen új módokon lehet a mozgóképi hangtípusokat rendszerezni, erre egyfajta saját rendszertant is kialakítok a kutatás során, melyet táblázatba szerkesztve mutatok be. Elemzési szempontrendszerként javaslom, hogy a film hangjait vizsgáljuk, vagy vizsgálhatjuk a következő szempontok szerint is: (1) kapcsolat a térrel és idővel; (2) mentális lokalizáció; (3) láthatóság; (4) szinkronitás. Foglalkozom a különböző filmhang alkotófolyamatokhoz kapcsolódó munkaköri elnevezésekkel, többek között a hangmérnök elnevezés dilemmáival, és két szempont szerint rendszerezve bemutatom a különböző filmhang alkotóterületeket. Ennek során részletesen elemzem a Sound Designer munkáját, és saját tapasztalataim alapján pontokba szedve rögzítem ennek az alkotótevékenységnek a jellemzőit, ill. a tevékenységhez kapcsolható kompetenciákat: a/ zenei szintű tonális hallás és ritmusérzék; b/ intuitív hang fantázia és asszociációs képességek; c/ hangtechnikai, akusztikai és információtechnológiai ismeretek kreatív, készség szintű alkalmazásának képessége; d/ multimodális érzékenység, a vizuális, akusztikus és narratív elemek összefüggéseinek felismerése és egységes kifejezőmódba való integrálásának a képessége.

A disszertáció második fejezetében a hangfelismerés és észlelés idegrendszeri hátterével, bizonyos fenomenológiai, és intencionális hang kérdésekkel foglalkozom. Kiemelem, hogy kép és hang között idegrendszeri szinten erős kapcsolat mutatható ki, és ebben a kapcsolatrendszerben fontos elem az emlékezet, ill. az emlékezés is, mely az agy számos területére kiterjedő folyamat, azaz nem egy meghatározott területre korlátozódik. A kép és hang emlékezet szintjén való szorosabb összefonódása sokkal tágabb körű információt tud átadni, ill. előhívni annak ellenére,

hogy a közlésmódjuk és közlési csatornájuk jelentősen különbözik. A kódolás, tárolás, előhívás emlékezési folyamatában az előhívó inger lehet vizuális, vagy auditív, de megtörténhet az emlék felidézése szag, íz, vagy tapintási inger hatására is. Ezt a fajta ún. multimodális észlelést és élményfeldolgozást a disszertáció több pontján hangsúlyozom. Szintén a második részben foglalkozom kiemelten a zene fiziológiai és lélektani hatásaival. Kutatásokra hivatkozva leírom, hogy a zene alapvető működése és hatása a ritmusra és struktúrára vezethető vissza, mert a kognitív működésünk is struktúrák alapján dolgozik, valamint egyfajta ösztönkielégülésre is, amely a zene feszültségkeltő majd feloldó hatásából és az érzelmek áradásából fakad. A zene valamennyi jellemzője, paramétere ritmikusan szervezett: pl. a zenei hangot periodikussága, azaz a hangkeltő test szabályos ritmusú rezgése különbözteti meg a zörejtől, továbbá a többi zenei hang egyidejű és egymás utáni hangzása, tehát az összhang, a dallam és a többszólamúság is ritmikusan szervezett. A zenei formaszervezet lényegét szintén a periodikusság adja. A ritmust a hangsúlyos és hangsúlytalan megnyilvánulások periodikus ismétlődései hozzák létre, így az egyszerre felel a zenei formaalkotásért és az érzelmek közvetítéséért is. Mindezekből arra a megállapításra jutok, hogy a kognitív működés, azaz az érzékelés, észlelés, figyelem, emlékezés, képzelet, gondolkodás bizonyos aspektusait ritmizáló hajlam, vagy szemlélet jellemzi, amely a zenei eseményeket kognitív sémákba, ill. azok hierarchikus rendszerébe rendezi, vagyis: a zene tulajdonképpen nem más, mint kognitív sémák hierarchikus rendszere. Ebben a részben külön kitérek a zene a zene fiziológiai és neurobiológiai hátterére is. Szintén a második részben keresek válaszokat arra a kérdésre, hogy bevonható-e a filmhang analízis nehezen verbalizálható kérdéskörébe a fenomenológia, mint gondolkodási keret? Megállapítom többek között Daniel N. Stern nyomán, hogy az ember alapvető és veleszületett tulajdonsága az intermodalitás, vagy interszenzoralitás, azaz a több érzékszervből megszerzett információk és észleletek egy közös eseménymintázatba való rendezésének képessége. Ezeknek a vitalitás affektusoknak nevezett közös jellemzőkből nyert tapasztalatok testi és idegi szinten is eltárolódnak bennünk. Ugyanígy a hangok érzékelésének fizikai jellemzői, mint a vibráció és rezgések hallószervek és test által való érzékelése, mindezek elvezetnek a filmhang fenomenológiai és embodiment jellegű megközelítéseéhez. Ezek között példaként hozom fel David Sonnensein fenomenológiai filmhang rendszerét, amelyben a gondolkodást az emberi test relációjába rendezve mutatja be hangszféra modelljét az embodiment elméletét felhasználva.

A kutatás harmadik fejezetében a hangérzékelés térbeli, három dimenziós jellegét hangsúlyozva ismertetem az ún. immerzív hangtechnológiai eszközöket. Ezek közül kiemelem az Ambisonics hangtechnikát és a Dolby Atmos mozi hangrendszert. A térbeli hatást, az ott levés és a

történetben való benne levés élményét erősítő immerzív élmény tágabb értelemben kapcsolható a módosult tudatállapotokhoz (MTÁ) és a Csíkszentmihályi Mihály által megfogalmazott áramlás (FLOW) élményekhez is. Az MTÁ pszichológiai értelemben olyan állapotot jelent, amely jelentősen különbözik más ébrenléti állapotoktól, és ez nemcsak drog vagy alkohol hatására következhet be. Jellemzői többek között: a/ erős fókuszálás az adott médiumra (ami például lehet egy film, színházi előadás, vagy könyv olvasása is); b/ a környezeti ingerek kizárása; c/ az érzelmek fokozott intenzitása; d/ erőfeszítésmentes, könnyű fizikai állapot megélése. A tapasztalatok alapján az emberek különböző mértékben képesek a módosult tudatállapotok vagy flow-élmény átélésére, de az biztos, hogy ezek az emberi elme működésének természetes alaptulajdonságai. Ezekből a tulajdonságainkból fakadó hatásokat fokozhatják aztán a film hangjának rezgései, és a korábban említett primer testi érzetek megerősítik az ott levés, benne levés élményét. Nemcsak a zene, de más akusztikai elemek is kiválhatnak a film bizonyos helyein az érzelmekért felelős agyi területeken ingerület-aktivitás növekedést, így ezáltal erőteljesebb érzelmi bevonódást eredményezhetnek. Ugyanígy, ha a hangok a mindennapi térélményeinkhez hasonlóan nemcsak középről, hanem esetenként elől, hátul és oldalirányokban, és néha a fölülről is megszólalnak, ezek mind a történetben való részvétel élményét, a realitás illúzióját erősíthetik. Ezt a pszichológiai képességet vagy hatást támogatják tulajdonképpen az említett 360 fokos immerzív hangtechnológiai megoldások. Példaként bemutatom a *Napszállta* c. alkotás egy részletének ambiszonikus hangkeverését, melyet sztereó fejhallgató reprodukción optimalizált ún. binaurális formátumban hallgathat meg az olvasó. Végezetül a disszertáció befejezéseként javaslatot teszek különböző, hanggal kapcsolatos elemzési szempontrendszer alkalmazására. Elkészítettem továbbá egy olyan 7 fokozatú likert-skálás kérdőív tervezetét, mellyel - a szükséges faktoranalízis és validálás után - hang hatás szempontból is mérhetővé lehetne tenni a filmekkel kapcsolatos nézői bevonódást. A kérdőív Busselle és Bilandzic kutatásai alapján (2009) a narratív bevonódás (Narrative Engagement) négy összetevőjére alapozza a kutatási eszköz faktorait, ezek: a Narratív Megértés (Narrative Understanding), a Figyelmi Fókusz (Attentional Focus) faktor, a Narratív Jelenlét (Narrative Presence), és az Érzelmi Bevonódás (Emotional Engagement). Az eredeti kutatási kérdőív 12 kérdést tartalmaz angol nyelven, és ennek a magyar nyelvű validálását, azaz tudományos hitelesítését, valamint további 3 kérdéssel való kiegészítését Peszeki Nikolett és Papp-Zipernovszky Orsolya végezték el 2017-ben. Ezt az immár 15 kérdésből álló magyar nyelven validált kérdőívet egészítettem ki további 5, a filmhang hatásával kapcsolatba hozható kérdéssel, melyben szerepet kapnak az érzelmi bevonódással kapcsolatos aspektusok éppúgy, mint a hangokkal kapcsolatos tudatos, kognitív jellegű megfigyelések is.